

Feruz MURATXODJAEVA,
Oriental universiteti katta o'qituvchisi, PhD

O'zDJTU dotsenti Yuldasheva N.E taqrizi asosida

PSIXOLINGVISTIKA VA TILSHUNOSLIK: NUTQ VA TILNING PSIXOLOGIK MUNOSABATLARI

Annotatsiya

Psixolingvistika, psixologiya va tilshunoslik sohasida, til va inson ongi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilishga oid muhim tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar o'rganiladi. Bu soha odamlarning tilni o'rganish, qayta ishlash va undan foydalanish jarayonlarini o'rganadi, shuningdek, lingvistik bilishni o'z ichiga oladi. Psixolingvistika tadqiqotchilar tilning tuzilishi, ishlab chiqarish va o'zlashtirishga asoslangan kognitiv mexanizmlarni o'rganishga intiladi. Tilni tushunish va ishlatish bilan bog'liq aqliy jarayonlarni o'rganish orqali, inson ongingning ishlashi haqida tushunchaga ega bo'ladi. Psixolingvistika tilning tuzilishi va vazifalarini tahlil qilish uchun neyroimaging texnikasi va boshqa tadqiqot usullaridan foydalanadi. Turli amaliy sohalarida tilni o'rganish, o'qitish va nutq terapiyasiga oid amaliyotlar ham olib boriladi. Psixolingvistika til va ongi o'rtasidagi murakkab munosabatlar haqida chuqurlashtirilgan tushunchalar beradi va inson bilimi va xulq-atvorini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. **Kalit so'zlar.** Psixolingvistika, til, ong, lingvistika, tilshunoslik, semantika.

PSYCHOLINGUISTICS AND LINGUISTICS: PSYCHOLOGICAL RELATIONSHIPS OF SPEECH AND LANGUAGE

Annotation

In the fields of psycholinguistics, psychology, and linguistics, important studies and researches related to the analysis of the complex relationship between language and the human mind are explored. This field studies the processes by which people learn, process, and use language, and includes linguistic cognition. Psycholinguistics researchers seek to study the cognitive mechanisms underlying the structure, production, and acquisition of language. By studying the mental processes involved in understanding and using language, they gain insight into the workings of the human mind. Psycholinguistics uses neuroimaging techniques and other research methods to analyze the structure and functions of language. Practices related to language learning, teaching and speech therapy are also conducted in various practical areas. Psycholinguistics provides an in-depth understanding of the complex relationship between language and consciousness and plays an important role in the formation of human knowledge and behavior.

Key words. Psycholinguistics, language, consciousness, linguistics, linguistics, semantics.

ПСИХОЛИНГВИСТИКА И ЛИНГВИСТИКА: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ СВЯЗИ РЕЧИ И ЯЗЫКА

Аннотация

В области психолингвистики, психологии и лингвистики исследуются важные исследования связанные с анализом сложных взаимоотношений между языком и человеческим сознанием. Эта область изучает процессы, с помощью которых люди изучают, обрабатывают и используют язык, и включает лингвистическое познание. Исследователи психолингвистики стремятся изучить когнитивные механизмы, лежащие в основе структуры, производства и усвоения языка. Изучая психические процессы, связанные с пониманием и использованием языка, они получают представление о работе человеческого разума. Психолингвистика использует методы нейровизуализации и другие методы исследования для анализа структуры и функций языка. Практики, связанные с изучением языка, преподаванием и логопедией, также проводятся в различных практических областях. Психолингвистика обеспечивает глубокое понимание сложных взаимоотношений языка и сознания и играет важную роль в формировании знаний и поведения человека.

Ключевые слова. Психолингвистика, язык, сознание, лингвистика, лингвистика, семантика.

Kirish. Psixolingvistika – nutqning hosil bo'lishi, shuningdek, nutqni idrok etish va shakllantirish jarayonlarini ularning til tizimi bilan o'zaro bog'lanishi holatida o'rganuvchi fan; psixologiya va lingvistikaning sintezidan paydo bo'lgan. Psixolingvistika inson nutqiy faoliyati modelini va psixofiziologik nutqiy shakllanishini ishlab chiqib, ularni psixologik eksperimentlar yo'li bilan tekshiradi. [Madvaliyev A.2000]. Psixolingvistika, psixologiyaga yaqin turadi, chunki ular o'zaro bog'lanishli eksperimentlar va "semantik differensial" kabi tadqiqot usullaridan foydalanishadi. Ushbu sohada bir qator amaliy masalalar, masalan, ona tili va xorijiy tilni o'rgatish, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy tarbiyasi va logopediya masalalari, miyadagi nutqiy markazlar kasalliklari klinikasi, nutqiy ta'sir ko'rsatish muammolari (mas, ommaviy axborot vositalari faoliyatida va targ'ibot ishlarida), sud psixologiyasi va kriminalistika (mas, kishilarni ularning nutq xususiyatiga

qarab tanib olish, aniqlash), mashina tarjimai hamda nutqiy axborotni EHMga kiritish muammolari kabi mavzular tushuntiriladi. "Psixolingvistika" termini o'tgan asrning 60-yillari o'rtalarida amerikalik olimlar tomonidan amaliyotga kiritilgan. O'zbekistonda ushbu sohada bir qancha ishlar bajarilgan, lekin haqiqiy ma'nodagi psixolingvistik tadqiqotlar endigina boshlanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Psixolingvistika, psixologiya va tilshunoslik chorrahasida, til va inson ongi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi. U odamlarning tilni qanday egallashi, qayta ishlashi va undan foydalanishini o'rganadi, lingvistik bilish sirlarini ochadi.

Z.D. Popova, I.A.Sterninlar [Popova Z.D., Sternin I. 2002] kognitiv tilshunoslik metodologiyasining asosiy pozitsiyasi til belgilarining semantikasini o'rganish orqali konseptosferaga yorib kirishda namoyon bo'lishini ta'kidladilar. U yoki bu xalq vakili uchun ijtimoiy hayoti

bosqichlari davomida nima muhimligini, boshqa bir xalq uchun ahamiyatli bo'lgan qanday narsalar uning nuqtai nazaridan chetda qolganini va buning sabablarini bilib olish mumkin bo'ladi.

Psixolingvistik metodologiya asosida nafaqat milliy, balki umumilliy tafakkur xususiyatlarini, individual-muallif konseptosferasining barcha belgilarini qamrab oluvchi kognitiv lingvistik metodologiyasi yuzaga keldi.

Z.D. Popova I.A.Sterninlar tomonidan kognitiv-semantik yondashuvni takomillashtiruvchi asosiy postulatlar sifatida quyidagilar keltirilgan:

1. Inson tafakkuri noverbaldir, u predmetning universal kodlari yordamida amalga oshadi; inson kod birliklari yordamida kodlangan va universal kod bazasini tashkil etuvchi konseptlar yordamida tafakkur qiladi (Vigotskiy 1982, Jinkin 1958, 1982, 1998, Gorelov 1980, 2003, Gorelov, Sedov 1998).

Tadqiqot metodologiyasi. Til inson xatti-harakati va muloqotining asosiy jihati hisoblanadi. Psikolingvistika tilni tushunish, ishlab chiqarish va o'zlashtirishga asoslangan kognitiv mexanizmlarni ochishga intiladi. Tilni tushunish va ishlatish bilan bog'liq aqliy jarayonlarni o'rganish orqali tadqiqotchilar inson ongining ishlashi haqida tushunchaga ega bo'ladilar.

Psixolingvistikadagi asosiy savollardan biri bu odamlar tilni qanday o'rganishidir. Bu bolalarda birinchi tilni o'zlashtirishni va kattalardagi ikkinchi tilni o'rganishni o'z ichiga oladi. Empirik tadqiqotlar va nazariy modellar orqali tadqiqotchilar til o'rganishni shakllantiradigan kognitiv jarayonlar va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni o'rganadilar.

Psixolingvistikaning shakllanishi, masalalarining aniq belgilanishi, nazariy postulatlar qat'iy qilishgandan keyin kognitiv tilshunoslikning imkoniyatlari kengaydi. Aynan psixolingvistlar noverbal fikrlash mavjudligini, insonlar ongida doimiy ravishda o'zgarib va yangilanib boruvchi, kvant bilimlar – konseptlardan iborat koneptosfera mavjudligini asoslashdi. Psikolingvistik kuzatuvlaridan til belgilari insonlar tomonidan fikr almashish maqsadida, aniqrog'i nisbatan keng ko'lamga ega bo'lgan va muloqot ehtiyojini shakllantiradigan konseptlar ifodasini ta'minlashi ma'lum bo'ldi. Til belgilari olimlar tomonidan konseptlar olamidagi ma'lum bir kontur chiziqlar sifatida baholangan. Konseptosfera til belgilari bilan ifodalash mumkin bo'lgan qismdan ancha keng doirani qamrab oladi. Demak, til birliklari konseptosferaning ma'lum jihatigina aks ettirar ekan. Psikolingvistika sohasida erishilgan yutuqlar kognitiv lingvistik metodologiyasi shakllanishi uchun asos vazifasini o'tadi.

Tahlil va natijalar. Psikolingvistika miyadagi tilning tuzilishi va tuzilishini o'rganadi. Funktsional magnit-rezonans tomografiya (fMRI) va elektroensefalografiya (EEG) kabi neyroimaging texnikasi tadqiqotchilarga til vazifalari davomida miya faoliyatini kuzatish imkonini beradi, bu esa tilni qayta ishlashning neyro asoslari haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Psixolingvistikadagi yana bir muhim tadqiqot sohasi til ishlab chiqarishdir. Bu so'zlarni tanlashdan tortib to grammatik jihatdan to'g'ri jumalarni shakllantirishgacha bo'lgan so'zlovchilar tilni qanday yaratishini tushunishni o'z ichiga oladi. Psikolingvistik tadqiqotlar nutqni rejalashtirish va bajarish bilan bog'liq kognitiv jarayonlarni yoritadi. Bundan tashqari, psixolingvistika til va fikr o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Psikolingvistik tadqiqotlar lingvistik kategoriyalar va tuzilmalar konseptualizatsiya va fikrlashni qanday shakllantirishini o'rganadi.

Psixolingvistika nazariy ahamiyatidan tashqari, turli sohalarda amaliy ahamiyatga ega. Bu tilni o'qitish amaliyoti,

nutq terapiyasi usullari va aloqa buzilishlari haqida ma'lumot beradi. Tilning kognitiv asoslarini tushunish orqali o'qituvchilar va klinitsyenlar tilni o'rganish va rehabilitatsiya qilish uchun yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

Psixolingvistika o'z mohiyatiga ko'ra til va ong o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi, til hodisalari va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ochadi. Empirik tadqiqotlar va nazariy izlanishlar orqali psixolingvistlar tilning inson bilimi va xulq-atvorini qanday shakllantirishi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirishda davom etmoqdalar.

Psixolingvistika, psixologiya va tilshunoslikning keng qamrovli sohasidir va til bilish va inson ongining murakkab munosabatlarini tahlil qiladi. U odamlarning tilni o'rganish, qayta ishlash va undan foydalanish jarayonlarini o'rganadi, shuningdek, lingvistik bilishni o'z ichiga oladi.

Til, inson faoliyati va kommunikatsiyasining asosiy qismi hisoblanadi. Psikolingvistika, tilni tushunish, ishlab chiqarish va o'zlashtirishga asoslangan kognitiv mexanizmlarni o'rganadi. Tilni tushunish va foydalanish bilan bog'liq kognitiv jarayonlarni o'rganish orqali tadqiqotchilar inson ongining ishlash jarayonlari haqida tushunchaga ega bo'ladilar.

Psixolingvistikadagi eng asosiy savollardan biri odamlar tilni qanday o'rganishidir. Bu bolalarda birinchi tilni o'zlashtirishni va kattalardagi ikkinchi tilni o'rganishni o'z ichiga oladi. Empirik tadqiqotlar va nazariy modellar orqali tadqiqotchilar tilni o'rganishni shakllantiradigan kognitiv jarayonlar va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni o'rganadilar.

Psixolingvistikadagi yana bir muhim tadqiqot sohasi til ishlab chiqarishdir. Bu so'zlarni tanlashdan tortib to grammatik jihatdan to'g'ri jumalarni shakllantirishgacha bo'lgan so'zlovchilar tilni qanday yaratishini tushunishni o'z ichiga oladi. Psikolingvistik tadqiqotlar nutqni rejalashtirish va bajarish bilan bog'liq kognitiv jarayonlarni yoritadi.

Bundan tashqari, psixolingvistika til va fikr o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Sapir-Uorf gipotezasi deb ham ataladigan lingvistik nisbiylik, til bilish va idrokga ta'sir qilishini ko'rsatadi. Psikolingvistik tadqiqotlar lingvistik kategoriyalar va tuzilmalar konseptualizatsiya va fikrlashni qanday shakllantirishini o'rganadi.

Psixolingvistika nazariy ahamiyatidan tashqari, turli sohalarda amaliy ahamiyatga ega. Bu tilni o'qitish amaliyoti, nutq terapiyasi usullari va aloqa buzilishlari haqida ma'lumot beradi. Tilning kognitiv asoslarini tushunish orqali o'qituvchilar va klinitsyenlar tilni o'rganish va rehabilitatsiya qilish uchun yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqishlari mumkin.

Psixolingvistika o'z mohiyatiga ko'ra til va ong o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi, til hodisalari va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ochadi. Empirik tadqiqotlar va nazariy izlanishlar orqali psixolingvistlar tilning inson bilimi va xulq-atvorini qanday shakllantirishi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtirishda davom etmoqdalar.

Xulosa. Maqola psixolingvistika sohasidagi muhim izlanishlar va tadqiqotlarni belgilab beradi. U til va inson ongi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganishga oid muhim konseptlarni ta'kidlaydi. Psikolingvistika tilni tushunish, ishlab chiqarish va o'zlashtirishga asoslangan kognitiv mexanizmlarni ochadi. Turli psihologik texnikalar va tadqiqot usullari tilning tuzilishi va vazifalarini tahlil qilishda muhim o'rin egallaydi. Ammo, maqola shu sohani kengroq tahlil etadi va amaliyotlar, o'qitish metodi va nutq terapiyasi kabi sohalarda psixolingvistikaning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi..

1. Carroll, D. W. (2008). *Psycholinguistics: Exploring the Psychology of Language*. Pearson Education.
2. Popova Z.D., Sternin I.A. *Ocherki po kognitivnoy lingvistike*.-Voronej, 2002. – 192 s.
3. Popova Z.D., Sternin I.A. *Kognitivnaya lingvistika*. – M.: AST: Vostok-Zapad, 2007. – 314 s.
4. Popova Z.D., Sternin I.A. *Semantiko-kognitivniy analiz yazika*.-Voronej: Nauchnoe izdanie, 2007. – 250 s.
5. Clark, H. H., & Clark, E. V. (1977). *Psychology and Language: An Introduction to Psycholinguistics*. Harcourt Brace Jovanovich.
6. Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
7. Fromkin, V., Rodman, R., & Hyams, N. (2013). *An Introduction to Language*. Cengage Learning.
8. Gass, S. M., & Selinker, L. (2008). *Second Language Acquisition: An Introductory Course*. Routledge.
9. Harley, T. A. (2008). *The Psychology of Language: From Data to Theory*. Psychology Press.
10. Levelt, W. J. M. (2013). *A History of Psycholinguistics: The Pre-Chomskyan Era*. Oxford University Press.
11. Madvaliyev A. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
12. Marslen-Wilson, W. (1990). Activation, competition, and frequency in lexical access. *Psychological Review*, 97(3), 363-405.
13. Pinker, S. (2007). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. Harper Perennial Modern Classics.
14. Traxler, M. J. (Ed.). (2012). *The Handbook of Psycholinguistics*. John Wiley & Sons.